

КРЕТОВА І. Ю.,

здобувач кафедри теорії держави і права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.132.6

КОНЦЕПЦІЯ АВТОНОМНОГО ТЛУМАЧЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Проаналізовано автономне тлумачення, як один із доктринальних підходів до тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вироблених Європейським судом із прав людини. Розглянуті основні автономні поняття, сформовані у практиці Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: автономне тлумачення, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд із прав людини, автономні поняття.

Проанализировано автономное толкование, как один из доктринальных подходов к толкованию Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, выработанных Европейским судом по правам человека. Рассмотрены основные автономные понятия, сформулированные в практике Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: автономное толкование, Конвенция о защите прав человека и основоположных свобод, Европейский суд по правам человека, автономные понятия.

The article is devoted to concept of autonomous interpretation as one of basic approaches to interpretation of Convention for Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by European Court of Human Rights. The basic autonomous concepts developed in case-law of European Court of Human Rights are considered.

Key words: autonomous interpretation, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, autonomous concepts.

Вступ. З прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) 1950 р. та практики її тлумачення й застосування Європейським судом із прав людини значним чином посилюється, адже цим законом на національні суди було покладено обов'язок застосовувати Конвенцію та практику суду при здійсненні судочинства, як джерела права (ст. 17 Закону). Безумовно, такий крок спрямований на посилення захисту прав людини та основоположних свобод з урахуванням правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – Суд) щодо тлумачення конвенційних положень, на зменшення порушень, гарантованих Конвенцією прав людини на національному рівні.

Тенденції останнього часу лише посилили увагу до практики Суду та формування юридичної бази для ефективного впровадження конвенційних стандартів у національний порядок з урахуванням принципу субсидіарності та відповідальності держави за гарантування кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції. Так, Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р. визначив, що перевірка проводиться також «щодо суддів, які одноособово або у

колегії суддів розглядали справу, або ухвалили рішення з допущенням порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, констатованих у рішенні Європейського суду з прав людини» (стаття 3 Закону). Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. пішов ще далі, вказавши, що заборона обіймати посади протягом п'яти років з дня набрання чинності відповідним рішенням суду передбачена ч. 4 статті 1 вказаного Закону, застосовується до посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, в тому числі суддів, співробітників органів внутрішніх справ, прокуратури та інших правоохоронних органів, стосовно яких встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили, якщо вони «своїми протиправними рішеннями, дією чи бездіяльністю призвели до порушення прав людини та основоположних свобод, визнаних рішенням Європейського суду з прав людини» (абз. 5 ч. 7 ст. 3 вказаного Закону).

Постановка завдання. Попри багаторічну практику діяльності Суду тенденція щодо збільшення скарг на порушення прав людини не минає, тим більше це стосується України, яка входить до п'ятірки країн – лідерів за кількістю скарг до Суду, які надходять щодо неї. Одним із важливих факторів, що обумовлюють порушення, є неоднакове сприйняття тих чи інших конвенційних понять (термінів) державами-учасницями Конвенції. Дж. Летсас підкреслює, що зараз питання порушення прав людини, передбачених Конвенцією, виникає тому, що окремі аспекти того чи іншого права (випадки реалізації), які були державою офіційно виключені зі сфери поширення конвенційного поняття (про яке йдеться), не отримують такий же повний та адекватний захист, як ті випадки, які залишились у сфері його поширення [10, с. 286]. Ці обставини актуалізують питання про концепцію автономного тлумачення правових понять Судом при застосуванні Конвенції.

Позиція Суду, згідно з якою «Конвенція покликана гарантувати не теоретичні та ілюзорні права, а їх практичне та ефективне здійснення», яка вперше прозвучала у справі «Ейрі проти Ірландії» (1979 р.), якнайкраще описує справжнє призначення Конвенції. Л.Г. Гусейнов слушно вказує, що специфічна природа договорів про захист прав людини «повідомляє» процесу їх тлумачення цільову орієнтацію, а досягнення саме ефективного захисту прав людини стає головним мірилом для «зважування» найбільш адекватної реалізації державою цих прав [1]. Концепція «автономних понять» – один з інструментів, які Суд використовує для реального забезпечення та захисту прав, передбачених Конвенцією, незалежно від того, який зміст цим правам надає відповідна держава-відповідач. Отже, метою цієї статті є висвітлення концепції автономного тлумачення, виробленої Європейським судом з прав людини, та з'ясування її значення з урахуванням практики Суду, та сформульованих ним основних автономних понять.

У вітчизняній літературі досліджуваному питанню присвячено небагато наукових праць, передусім таких вчених, як П.М. Рабінович, С.Є. Федик, Г.О. Христова, Л.А. Цвігун, С.В. Шевчук, А.А. Яковлев. Серед зарубіжних авторів дослідження концепції «автономних понять» у практиці Суду здійснювали М. О'Бойл, Дж. Летсас, Дж. МакБрайд, М. Мароччіні, Д.Дж. Харріс, Є.А. Алісієвич, Л.Г. Гусейнов, Д.Т. Караманукян, І.С. Кононов та ін.

Результати дослідження. М. Мароччіні пропонує відносити концепцію автономного тлумачення до принципів інтерпретації у межах судового активізму поряд із принципом тлумачення Конвенції як «живого інструменту» та принципом ефективності (інноваційного тлумачення) [11, с. 75]. Автономні поняття – це результат багаторічної практики тлумачення Судом дефініцій, що містяться в Конвенції. Спочатку, оцінюючи обставини кожної конкретної справи, Суд прагнув зрозуміти і врахувати позицію держави-відповідача за скаргою при визначенні змісту та обсягу відповідних правових понять. Це виявилось непросто, тому що в державах-учасницях Ради Європи діють різні правові системи, а законодавство та правозастосовна практика кожної з них мають численні особливості, застосувати які при вирішенні кожної справи не видається можливим, оскільки це вимагає докладного аналізу національного права. Більше того, Європейський суд з прав людини також повинен враховувати особливості юридичної термінології держав, оскільки одне й те ж правове поняття може мати різний зміст у різних державах [2]. Отже, як зазначає Г.О. Христова, автономне тлумачення

дозволяє Суду забезпечити незалежність положень Конвенції від можливої інтерпретації її термінів або принципів у внутрішньому законодавстві країн-членів [7, с. 135].

Пояснюючи формування концепту автономного тлумачення у практиці Суду, А.А. Яковлев стверджує, що: а) метод автономного тлумачення викликаний необхідністю формулювання конвенційних понять, виходячи з загальних принципів та цілей Конвенції, що наближує його до методу цільового (телеологічного) тлумачення; б) автономність понять має чітко визначену природу, що не дозволяє проводити прямі аналогії із повсякденним значенням терміну автономності. Суд наголошує, що автономність конвенційних понять – це такий спосіб тлумачення, який не дозволяє державам давати такі визначення в національному законодавстві, що відповідають інтересам виключно держави і порушують баланс публічних та приватних інтересів; в) автономність конвенційних понять означає не вимогу уніфікації національного законодавства, а вимогу застосовувати єдині правила та принципи їх тлумачення [9, с. 17]. С.Є. Федик додає, що застосування принципу автономного тлумачення сприяє також уніфікації стандартів правозастосування у різних країнах-учасниках Ради Європи. Автономність понять полягає у незалежності висновків Суду від розуміння того чи іншого терміну, поширеного в окремих державах, однак Суд санкціонує і певний рівень «гнучкості» при здійсненні такої інтерпретації правозастосовними органами країн-учасниць за умови, що їхня інтерпретація терміну видаватиметься достатньо «розумною» і такою, що відповідає змісту Конвенції [6, с. 9].

Дж. Летсас указує, що, зважаючи на різноманітність національних правових систем, Суд змушений був дійти до введення стандарту «спільного знаменника відповідного законодавства різних договірних сторін», який, на думку автора, перегукується із поняттям спільного консенсусу: при конструюванні понять Суд повинен прагнути шанувати і враховувати певну конвергенцію значень між різними договірними державами [10, с. 295]. При цьому автор, відомий своїми працями у сфері тлумачення права Конвенції, виражає певний скепсис щодо стандарту «спільного знаменника»; він сумнівається, що з його допомогою можливо примирити невідповідність у рамках різних національних законодавств. Дж. Летсас вважає, що, наприклад, «нічим не допоможе те, що Суд намагатиметься визначити перелік тих правопорушень, які класифікуються, як кримінальні, у всіх договірних державах. Результат хоча і буде інформативним, проте неефективним: отримаємо величезний список кримінальних злочинів, від вбивства і пограбування до дифамації і порушення правил переходу вулиці. Як можна з цього списку знайти відповідь щодо військових злочинів?» [10, с. 296]. Тому автор пропонує цей стандарт розуміти дещо інакше, а саме, як стандарт «правила більшості» або «те, як вважає більшість держав», і посилається при цьому на думку судді Матчерса, який наголошує на пошуку спільного на основі порівняльного аналізу внутрішнього законодавства договірних держав. У такому випадку при формулюванні автономних понять «Суд виходитиме з внутрішньої класифікації в обмеженому сенсі, а результати пошуку «загального знаменника» здивують деякі договірні держави, але не здивують більшість із них» [10, с. 296].

Як указує Дж. МакБрайд, чимало формулювань, використаних у Конвенції, здаються цілком звичними, тож існує природна спокуса вважати, що той чи інший термін слід розглядати як такий, що має таке саме значення, яке йому надає національна система права. Проте це було б помилкою, адже Конвенція призначена для всіх європейських правових систем, і хоча деякі з них могли мати більш помітний вплив на її будову, Суд вже давно підтвердив, що концепції, які в ній застосовуються, слід розглядати як такі, що мають автономне значення, внаслідок чого зобов'язання в її рамках загалом виявляються більшими, ніж це могло здатися на перший погляд [4].

На сьогодні у практиці Суду сформувались такі автономні поняття: «цивільні права та обов'язки» (за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції); «суд» (за змістом пункту 1 статті 6 Конвенції); «кримінальне обвинувачення» (за змістом пунктів 1 і 2 статті 6 Конвенції); «покарання» (за змістом статті 7 Конвенції); «житло» (за змістом статті 8 Конвенції); «об'єднання» (за змістом статті 11 Конвенції); «майно» (за змістом статті 1 Першого протоколу до Конвенції); «жертва» (за змістом статті 34 Конвенції); «законне ув'язнення» (за змістом

пункту 1 статті 5 Конвенції); «сімейне життя» (за змістом статті 8 Конвенції) [3] та окремі інші.

У справах, які торкаються автономних понять, порушення, на перший погляд, не стосуються питання, чи забезпечила держава сприятливі умови для здійснення права, гарантованого Конвенцією. Скоріш за все проблема тут виникає на «концептуальному субрівні»: держава на офіційному рівні визнала певне право, закріплене у Конвенції, таким чином, що деякі випадки явно виключені зі сфери поширення цього права, хоча, на думку Суду, не повинні виключатись. Під терміном «на офіційному рівні» мається на увазі, що кваліфікація даного права була здійснена в правових джерелах цієї країни (Конституція, закони, укази тощо) і була в судовому порядку застосована у справі заявника [10, с. 283].

Одним із перших рішень, у яких Суд застосував концепцію автономного тлумачення, стала справа «Енгель проти Нідерландів» (1976 р.). Оскільки військові злочини в Нідерландах були офіційно виключені зі сфери кримінального обвинувачення, вони не користувались захистом статті 6 Конвенції. Отже, заявники, які зіткнулися з військовим судом, не були в змозі шукати гарантії справедливого судового розгляду. Однак, якщо Суд вважає, що виключені випадки належним чином підпадають під сферу дії певного поняття, то він має на увазі, що слід констатувати порушення права, гарантованого Конвенцією [10, с. 284].

У даному рішенні Суд підкреслив, що якщо б держави могли за власним розсудом класифікувати правопорушення як дисциплінарне замість кримінального, дія основних положень статей 6 і 7 Конвенції була б підкорена їхній суворій волі. Таке розширення повноважень могло б привести до результатів, несумісних із метою і завданнями Конвенції. Зважаючи на ступінь суворості покарання, яке могло бути відповідно до законодавства застосовано до деяких із заявників (хоча і не було застосовано фактично), Європейський суд із прав людини визнав звинувачення (за військові правопорушення), висунуті заявникам, «кримінальними» в розумінні ст. 6 Конвенції. Зрештою, Суд зауважив, що Конвенція, звичайно, не зобов'язує компетентні державні органи притягати заявників до відповідальності в кримінальному порядку (адже остаточне рішення в такому разі могло бути суворішим), проте Конвенція зобов'язує надавати заявникам гарантії згідно з положеннями ст. 6 Конвенції [8, с. 534].

Таким чином, пояснює Дж. МакБрайд, поняття «кримінального обвинувачення» не обмежується лише тим, що в правовій системі якої-небудь окремої країни визначено, як кримінальне. Таке визначення сприйматиметься як переконливе, але не виключено, що й дисциплінарне чи адміністративне провадження може підпадати під дію ст. 6 Конвенції через те, що Суд вважатиме його таким, що насправді дорівнює кримінальному. Вирішальним чинником тут буде відповідне зобов'язання (чи застосовується воно до широкого загалу майже в той самий спосіб, що й у разі кримінального злочину) та характер покарання (позбавлення волі чи значний штраф із великою ймовірністю змусять вважати, що насправді йдеться про кримінальний процес, а от професійні дисциплінарні покарання, навіть такі суворі, як, скажімо, заборона займатися певними видами діяльності, розглядатимуться як такі, що обмежуються рамками цивільного процесу) [4].

Поряд із поняттям «кримінальне обвинувачення» новим значенням наповнилось традиційне уявлення про «майно», яке стало автономним поняттям у практиці Суду. Для кваліфікації того чи іншого об'єкта правовідносин, Суд розробив два критерії: 1) **ознака економічної цінності**, яка означає, що майно має економічну цінність, яка може бути визначена в грошовій формі на основі об'єктивних критеріїв (напр., ринкова вартість); 2) **ознака реальності**, яка означає, що майно має бути готівковим і повинно юридично безумовно належати зацікавленій особі; право вимоги стає майном в тому випадку, якщо є істотні і розумні підстави вважати, що воно має бути виконане.

Таким чином, у результаті автономного тлумачення до поняття «майно» у своїй практиці Суд відносить: ліцензію, оскільки вона представляє економічну цінність, від якої залежить робота підприємства (див. справу «Тре Тракторер проти Швеції» (1984 р.); добре ім'я (ділову репутацію), економічна цінність якого полягає у тому, що завдяки своєму доброму імені і хорошій діловій репутації можливо створити собі клієнтуру і ділові зв'язки

(див. справу «Ван Марлі проти Нідерландів» (1986 р.); обов'язок держави забезпечити повернення податкових виплат (див. справу «Буффало СРЛ проти Італії» (2003 р.); винесення національним судом рішень, які зобов'язують державу здійснити на користь заявника виплату грошової компенсації за шкоду здоров'ю, що виникла внаслідок участі заявника в операціях із ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (див. справу «Бурдов проти Росії» (2002 р.); права, які засвідчуються акцією, тобто право на участь в управлінні компанією (право голосу та інші права, що дозволяють впливати на діяльність компанії), право на отримання дивідендів (на умовах, встановлених законом та статутом товариства), право на отримання частки майна компанії при її ліквідації (див. справи «Товариство S. і T. проти Швеції» (1986 р.), «Совтрансавто проти України» (2002 р.); право на продовження терміну оренди, яке має економічну цінність і безумовно юридично належить орендарю (оскільки, укладаючи договір оренди, орендар розумно розраховував на продовження оренди) (див. справу «Стретч проти Сполученого Королівства» (2003 р.) [5]. Наведені приклади є наочним свідченням того, наскільки автономне тлумачення Судом тих чи інших термінів, що містяться у Конвенції, може відрізнятись від того змісту, що надається їм у межах національної правової системи.

Слід зауважити, що для усвідомлення природи автономних понять у літературі приділяється увага питанню про співвідношення автономних понять із правовими позиціями, які виробляє Суд. Д.Н. Караманукян наголошує на істотних відмінностях між правовими позиціями і автономними поняттями: на відміну від автономних понять для правових позицій багаторазовість застосування є обов'язковою ознакою; правові позиції виробляються Судом стосовно певного права, гарантованого Конвенцією, у той час, як автономне поняття використовується для конкретного терміна, закріпленого в певній статті Конвенції [2]. Таке розмежування має певне теоретичне значення, проте важко погодитись із твердженням автора про те, що правові позиції і автономні поняття покликані заповнити прогалини Конвенції. Адже текст Конвенції характеризується відкритістю структури, що є її специфічною ознакою. Також досить категоричним видається твердження автора про те, що Суд формулює правові позиції і автономні поняття на власний розсуд [2], оскільки розсуд Суду при здійсненні тлумачення Конвенції обмежений відповідними специфічними принципами та цілями Конвенції.

Останній висновок актуалізує ще один блок питань у межах проблематики автономного тлумачення Конвенції: з одного боку, при формулюванні автономних понять Суд ризикує вийти за межі справжньої мети Конвенції та намірів укладачів, а з другого боку, виникає проблема дослідження справжньої природи того чи іншого поняття. Зокрема, М. Мароччіні зазначає, що у справі «Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (1981 р.) при використанні автономного тлумачення Суд пішов усупереч намірів укладачів Конвенції. В результаті використання концепції автономних понять дозволило Суду інтерпретувати Конвенцію таким чином, що дехто може зрозуміти це, як перевищення повноважень [11, с. 76].

Дж. Летсас, навпаки, стверджує, що Суд не використовує теорію автономних понять, як інструмент судового розсуду перед обличчям розбіжностей. Він не розглядає автономні поняття, як «неправомірну владу розсуду», що існує через деякі концептуальні відмінності між договірними правовими системами. Навпаки, Суд розробив цю концепцію, щоб попередити порушення в договірних державах гарантій Конвенції, розглядаючи це як ключове питання конвенційних стандартів [10, с. 287]. Суд визнає в таких випадках порушення Конвенції на тій підставі, що заявник був позбавлений права, яке закріплене в Конвенції, а не на підставі відсутності єдиного розуміння того чи іншого поняття, що вживається у Конвенції.

У той же час Дж. Летсас справедливо зауважує, що навіть, якщо потрібно для цілей автономного тлумачення поняття у межах міжнародної конвенції відійти від його формального розуміння законодавчим органом певної держави і проаналізувати його справжню природу, цей процес ніколи не повинен заходити надто далеко – в іншому випадку існує небезпека, що поняття матимуть філософський зміст, але не матимуть жодного правового значення [10, с. 285]. Він посилається на позицію судді Матчерса, який пояснює, що небез-

пека полягає у переході до створення нового, «екстра-правового» поняття, яке не має нічого або майже нічого спільного з легальним [10, с. 286].

Висновок. Отже, концепція автономного тлумачення термінів, які вживаються у Конвенції, означає можливість Суду не брати до уваги значення цих термінів, яке в них вкладається у межах національних правових систем, чим забезпечити більш повний захист основоположних прав і свобод. Проблематика автономного тлумачення Конвенції охоплює низку цікавих теоретичних та практичних питань, які безумовно потребують подальшого дослідження, зокрема щодо меж такої інтерпретації, шляхів її впровадження у національну правову систему. Однак першочергове науково-прикладне значення має подальше вивчення змісту та обсягу самих автономних понять, що сформовані у практиці Суду. Адже ігнорування у межах внутрішнього правопорядку підходів Суду до розуміння тих чи інших понять, які впливають на обсяг прав, гарантованих Конвенцією, може призвести до порушення стандартів, вироблених Європейським судом з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Гусейнов Л.Г. Особенности толкования международных договоров о правах человека. – [Электронный ресурс] / Л.Г. Гусейнов // Белорусский журнал международного права и международных отношений, 1999. – № 2. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/284/50/>.
2. Караманукян Д.Т. Акты Европейского суда по правам человека в российской правовой системе: учебное пособие. [Электронный ресурс] / Д.Т. Караманукян. – Омск: Омская юридическая академия, 2013. – Режим доступа: <http://legascom.ru/notes/815-akti-esph-v-pravovoi-sisteme-rf>.
3. Кононов И.С. Автономные понятия Европейского суда и их значение для уголовного права России. [Электронный ресурс] / И.С. Кононов // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Экономика и Право». – 2012. – № 3. – Режим доступа: <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/---ep12-03/420-a>.
4. МакБрайд Дж. Принципы, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Дж. МакБрайд / [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.judges.org.ua/seminar21-1.htm>.
5. Уржумов И.П. Европейские стандарты защиты имущественных прав и их применение в России. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.espch.ru/content/view/40/34/>.
6. Федик С.Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України): автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень» / С.Є. Федик. – Київ: Б. в., 2002. – 20 с.
7. Христова Г.О. Проблеми взаємодії доктрини позитивних зобов'язань держави з іншими концепціями, виробленими ЄСПЛ, та її застосування на національному рівні / Г.О. Христова // Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: матер. 3-ї Міжнар. наук. – практ. конф. (Одеса, 19–20 вересня 2014 р.) / за ред. д. ю. н., проф., академіка С.В. Ківалова; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2014. – С. 132–147.
8. Цвігун Л.А. Принципи тлумачення права Європейським судом із прав людини / Л.А. Цвігун // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – С. 529–536.
9. Яковлев А.А. Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / А.А. Яковлев. – Х.: Б. в., 2009. – 20 с.
10. Letsas G. The truth in autonomous concepts: how to interpret ECHR // European Journal of International Law, EjiL. – 2004. – Vol. 15. – № 2. – P. 279–305.
11. Marochini M. The Interpretation of the European Convention on Human Rights / Maša Marochini // Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu. – 2014 (1). – god. 51. – S. 63–84.

